

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

CRIMINALISTICS PROVIDING OF OPENING AND INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES AGAINST ENVIRONMENT

Кравчук І.І.

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правознавства,
факультет екології і права,*

ДВНЗ «Житомирський національний агроекологічний університет»

Стаття присвячена висвітленню теоретичних основ та особливостей практичної реалізації криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Автор визначає зміст даної категорії. Особливо акцентується увага на проблемних питаннях даного виду діяльності та можливих шляхах їх вирішення.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, кримінальні правопорушення проти довкілля, екологічна злочинність, кримінальне провадження, спеціальні знання, техніко-криміналістичне забезпечення.

Статья посвящена освещению теоретических основ и особенностей практической реализации криминалистического обеспечения раскрытия и расследования уголовных преступлений против окружающей среды. Автор определяет содержание данной категории. Отдельно акцентируется внимание на проблемных вопросах данного вида деятельности и возможных путях их решения.

Ключевые слова: криминалистическое обеспечение, уголовные правонарушения против окружающей среды, экологическая преступность, уголовное производство, специальные знания, технико-криминалистическое обеспечение.

The article is devoted to the coverage of theoretical foundations and peculiarities of the practical implementation of forensic provision of disclosure and investigation of criminal offenses against the environment. The author defines the content of this category. Special attention is paid to the problematic issues of this type of activity and possible ways of their solution.

Key words: forensic provision, criminal offenses against the environment, ecological crime, criminal proceedings, special knowledge, technical and forensic provision.

Слід зауважити, що екологічні проблеми сьогодення набули без перебільшення глобального та системного характеру. Розвиток науково-технічного прогресу та, як наслідок, посилення антропогенного і техногенного навантаження на навколишнє природне середовище, яке в Україні перевищує відповідні показники розвинутих країн світу, призвели до зміни спрямування та якісного прояву кримінальних правопорушень проти довкілля. Передусім вони виражаються у здійсненні неконтрольованої вирубки лісу, знищенні флори та фауни, забрудненні водних ресурсів, ґрунту і атмосферного повітря тощо.

Безумовно, наявна екологічна ситуація в Україні здебільшого зумовлена існуванням масштабної екологічної злочинності, яка, на нашу думку, не знаходить свого адекватного відображення в офіційній статистиці з причин високої її латентності. З цього приводу кримінологи зазначають, що кількість екологічних злочинів орієнтовно повинна становити 15–23% від загальної кількості вчинених у країні злочинів [1, с. 134]. Проте латентність екологічної злочинності, на думку аналітиків, становить аж цілих 95% [2, с. 123; 3, с. 153]. Особливості правозастосовчої практики у сфері охорони природного середовища значною мірою зумовлені оцінкою кримінальних правопорушень проти довкілля як таких, що не становлять великої суспільної небезпеки, а тому, відповідно, не приділяється належна увага

протидії екологічній злочинності на державному рівні та розробці дієвих механізмів їх розслідування.

З огляду на зазначене подальше вирішення правохоронними органами завдань боротьби з екологічною злочинністю в умовах її кількісних і якісних змін, набуття нею нових характеристик і форм прояву вбачається неможливим без докорінного поліпшення їх діяльності, істотного підвищення якості і результативності роботи шляхом розширення можливостей використання науково-технічних досягнень у кримінальному судочинстві. Однак аналіз слідчої практики свідчить про наявність певного розриву між реальними можливостями науково-технічного потенціалу та сучасним станом його фактичного використання. Здійсненню заходів щодо усунення або значного скорочення цього розриву, на нашу думку, мають сприяти насамперед правові та наукові дослідження, а також теоретична обґрунтованість необхідності практичної реалізації криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля й визначення шляхів його подальшого удосконалення.

Власне, актуальність тематики даного наукового дослідження визначається тим, що натеper проблема криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля посідає одне із чільних місць у криміналістичній науці, оскільки сприяє розробці нових

та удосконаленню наявних тактичних прийомів, практичних рекомендацій, методів і засобів їх виявлення, розкриття та розслідування і є необхідною передумовою швидкого та повного розкриття кримінальних проваджень даної категорії у найкоротші терміни.

Окремим аспектам зазначеної проблеми свого часу приділялася значна увага в роботах відомих вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінології, кримінального права та процесу, а також криміналістики. Серед них Ю.П. Аленін, О.М. Бандурка, Г.П. Власова, А.Ф. Волобуєв, В.І. Гаєнко, В.Г. Гончаренко, О.М. Джу́жа, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, С.О. Книженко, В.А. Колесник, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, В.П. Корж, О.В. Курман, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, Т.П. Матюшкова, О.Р. Михайленко, О.В. Одерій, Д.В. Пашнєв, М.А. Погорецький, Г.С. Поліщук, М.В. Руденко, В.Я. Тацій, Ю.М. Туровець, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько, В.Д. Юрчишин, М.П. Яблоков та інші.

Незважаючи на пильну увагу низки вчених до аналізованого явища, сьогодні існує багато спірних позицій щодо сутності криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довілля: відсутня єдність думок щодо визначення як самого поняття «криміналістичне забезпечення», так і його змісту, методологічних та організаційних особливостей виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень даної категорії, що передусім пов'язано зі складністю та багатогранністю цього процесу.

Мета статті полягає у подальшому науковому висвітленні теоретичних основ та особливостей практичної реалізації у сучасних умовах криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довілля.

Згідно з даними про динаміку та структуру кримінальних правопорушень протягом 2017 року в Україні обліковано 3 770 кримінальних правопорушень проти довілля, що на 4,3% менше за попередній звітний період (2016 рік – 3 941; 2015 рік – 3 148). Їх кількість у 2017 році становила 0,4% (у 2016 році – 0,7%; у 2015 році – 0,6%) від загальної кількості облікованих на території нашої держави кримінальних правопорушень.

Водночас у 2017 році зменшився і рівень їх розкриття порівняно з попередніми роками. Як наслідок, протягом минулого року до суду направлено лише 195 кримінальних проваджень, що на 31,1% менше порівняно з попередніми роками (у 2016 – 627; у 2015 році – 789) [4]. Найбільш поширеними кримінальними правопорушеннями проти довілля, на думку практикуючих слідчих, є незаконна порубка лісу (ст. 246); порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК); незаконне полювання (ст. 248 КК); незаконне зайняття рибним, звіриним або іншими водним добувним промислом (ст. 249 КК); забруднення або псування земель (ст. 239 КК) [5, с. 176–178].

Такі низькі показники у відсотковому співвідношенні від загального числа кримінальних правопо-

рушень, на нашу думку, не можна визнати такими, що об'єктивно відображають стан злочинності проти довілля, а лише свідчать про високий ступінь їх латентності. З іншого боку, як зазначає О.В. Одерій, значна кількість виявлених заподіювачів екологічної шкоди не притягується до судової відповідальності в силу складності доведення їхнього безпосереднього відношення до вчиненого діяння. Факт, що судова статистика по справах про відповідальність за екологічні злочини вкрай замала, а реальне положення в галузі охорони навколишнього середовища варто визнати критичним, – очевидний [6, с. 506].

Системними причинами наявності та високого ступеня латентності в Україні злочинності проти довілля можна назвати, з одного боку, складне економічне становище в Україні, менталітет населення, недосконалість законодавства, корупцію, а з іншого – відсутність відповідних методик розслідування та досвіду [6, с. 510]. Відсутність серйозної правової теоретичної бази є нездоланною перешкодою для слідчих органів. Без чіткого розуміння норм, що регулюють природоохоронні правовідносини, вони не мають можливості правильно визначити коло питань, що підлягають доказуванню, а згодом і правильно кваліфікувати виявлені події кримінальних діянь. Без такого розуміння неможливим уявляється й створення відповідних криміналістичних методик розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довілля, що дає підстави стверджувати про неналежний рівень криміналістичного забезпечення даної галузі.

В умовах сьогодення розробка проблем криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень має важливе як теоретичне, так і практичне значення, оскільки більшість із зазначених проблем й досі залишається недостатньо вивченою або нерозглянутою взагалі, а визначення його тлумачення залишається дискусійним та у вітчизняній криміналістичній науці остаточно невизначеним.

Виникнення та розвиток криміналістичного забезпечення, як зазначає Е.К. Горячев, було зумовлено передусім потребами практики розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, різкою негативною зміною криміногенної обстановки в країні. Труднощі адаптації правоохоронних органів до нових умов діяльності наполегливо потребували удосконалення форм та методів їх роботи, розробки та реалізації адекватних організаційних, правових, науково-технічних заходів боротьби зі злочинністю [7, с. 29–30]. Невипадково розробка цієї проблеми помітно активізувалась в кінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття. Цьому здебільшого сприяв і рівень розвитку теоретичних основ криміналістики.

Більшість вчених, які займалися дослідженням вказаної проблематики, визначали його по-різному, відповідно до своїх наукових поглядів [7, с. 29–30; 8, с. 205; 9, с. 13–17]. Відсутність однозначності у трактуванні згаданого поняття створювало певні перешкоди у процесі його вивчення та реалізації завдань останнього на практиці. Тому розробка концептуальних положень категорії криміналістичного

забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень як окремого наукового напрямку наразі є необхідним, відображає потреби практики і у результаті збагачує її науковими та дієвими положеннями, практичними рекомендаціями, які уможливають удосконалення практичної діяльності.

На нашу думку, провівши аналіз розрізнених наукових поглядів щодо визначення поняття криміналістичного забезпечення, останнє вважаємо за доцільне визначити як результат розвитку криміналістичної науки, цільову діяльність уповноважених згідно з законом на її здійснення органів та посадових осіб, котра полягає у всебічному вивченні потреб практики і розробці на основі одержаних результатів ефективних та допустимих засобів, методів їх вирішення та реалізації заходів по їх впровадженню у практику розслідування кримінальних правопорушень.

Відповідно, сутність криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довілля полягає у впровадженні криміналістичних знань у практику розкриття і розслідування даного виду протиправних діянь, що здійснюється шляхом підвищення рівня професійної підготовки працівників правоохоронних органів, а також розробки нових та удосконалення вже існуючих положень і засобів криміналістичної техніки, тактики й методики.

Незважаючи на значну кількість досліджень у сфері кримінальних правопорушень проти довілля, істотній зміні у їхньому стані, структурі та динаміці, все ж, як свідчать дані слідчої практики, існує потреба у комплексних наукових дослідженнях криміналістично значущої інформації про способи та обстановку їх вчинення, предмет злочинного посягання, специфічні сліди і суспільно небезпечні наслідки діяльності певних осіб та розробки системи елементів криміналістичної характеристики, наукових методів, тактичних прийомів і рекомендацій, спрямованих на виявлення, розслідування зазначених протиправних діянь та їх запобігання.

Ю.М. Туровець також акцентує увагу на тому, що існуюча велика кількість нормативно-правових актів ускладнює їх застосування як органами, що здійснюють контроль у галузі екології, так і органами розслідування, прокурорського нагляду та судами. Це своєю чергою негативно впливає на своєчасність виявлення ознак кримінальних правопорушень проти довілля, оперативність їх розслідування та запобігання, притягнення винних до кримінальної відповідальності, відшкодування шкоди, заподіяної довіллю та здоров'ю людини [10, с. 8].

Окремо слід звернути увагу і на ту обставину, що в криміналістичній доктрині відсутня єдина, узгоджена позиція науковців щодо елементного складу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довілля [11, с. 57], яка має певні особливості, пов'язані зі специфікою останніх. Це своєю чергою справляє вагомий негативний вплив на побудову окремих криміналістичних методик розкриття та розслідування протиправних діянь проти довілля.

Інша проблема, яка знижує ефективність розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень проти довілля, полягає у недостатньому рівні використання спеціальних знань під час досудового розслідування та судового розгляду справ з метою встановлення негативного впливу цих правопорушень і спричинених ними наслідків для навколишнього природного середовища [12, с. 22]. Визначальної ролі за цих умов набуває використання судово-екологічної експертизи та інших форм використання спеціальних знань, а саме залучення спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) дій в межах кримінального провадження, що пов'язано передусім з особливостями їх вчинення, розслідування та судового розгляду.

Враховуючи викладене вище, слід все ж таки наголосити на тому, що, незважаючи на доволі наповнену нормативну регламентованість використання судово-екологічної експертизи, процес формування та розвитку як теоретичних, так і практичних її засад триває і наразі. Залишаються невизначеними і певні ключові категорії цього виду експертизи, її місце в системі судових експертиз, стадії судово-екологічного дослідження, методико-інформаційне забезпечення судово-екологічної експертизи.

Окрім цього, деякими науковцями і практиками з огляду на негативну тенденцію щодо збільшення кількості кримінальних правопорушень проти довілля та їх небезпеку для громадян, акцентується увага на необхідності доповнення переліку підстав, за яких слідчий або прокурор мають залучати експерта для проведення експертизи. Зокрема підставою, яка передбачає встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства та умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів [12, с. 26].

Не оминають труднощі слідчих і на початку досудового розслідування даної категорії протиправних діянь, специфіка яких за багатьма складами злочинів вже з самого початку потребує використання спеціалістів (інколи багатьох і практично відразу) з різних галузей знань. Навіть більше, початок кримінального провадження ускладнюється тими обставинами, що співробітники правоохоронних органів досить часто не знають суті криміналістичної характеристики окремого виду правопорушень проти довілля, недооцінюють терміновість виявлення та вилучення матеріальних слідів, документів, необхідних для експертного дослідження [13, с. 178].

Окремо слід зауважити, що отримання криміналістично значимої інформації під час огляду місця події по справах про екологічні злочини напряму пов'язане з дотриманням криміналістичних рекомендацій щодо: підготовки до такого огляду, виокремлення об'єктів, використання прийомів огляду, залучення спеціалістів, відбору проб, використання фото та відео зйомки, рисування планів та схем, виконання завдань огляду.

Ефективне розслідування протиправних діянь проти довілля неможливе і без застосування науково-технічних засобів. Передусім вони забезпечують

якісне виявлення, вилучення та фіксацію слідів, що надалі можуть бути доказами в кримінальному провадженні. Зважаючи на можливості сучасних техніко-криміналістичних засобів, вони застосовуються при проведенні всіх слідчих (розшукових) дій в ході розслідування даного виду кримінальних правопорушень: огляд місця події, освідчування, допит, слідчий експеримент, обшук, проведення експертиз тощо.

У межах цієї категорії кримінальних проваджень найчастіше, залежно від слідчої ситуації, застосовують техніко-криміналістичні засоби для пошуку матеріальних носіїв інформації про злочин: знарядь злочину (інструментів, легкозаймистих та агресивних рідин, розпилювачів барвників тощо); мікрооб'єктів (мікрочасток лакофарбових покриттів, волокон з тканини одягу тощо); мікрослідів (подряпин, нашарування металу); інформаційних слідів.

Особливістю техніко-криміналістичного забезпечення розслідування зазначених вище протиправних діянь проти довкілля є те, що під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема під час огляду місця події, спеціаліст не завжди може забезпечити повноту вилучення носіїв інформації, надати попередню оцінку інформативної значущості вилучених програмних і апаратних засобів, вжити заходів для максимального збереження інформаційних слідів. У таких випадках виникає потреба у спеціальному обладнанні, залученні відповідних профільних фахівців.

З огляду на викладене вище можна дійти таких висновків. По-перше, теоретичні засади та практичні рекомендації криміналістичного забезпечення кримінального провадження повинні ґрунтуватися на положеннях загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної методики й практично реалізовуватися при вирішенні низки завдань згідно із зазначеними напрямками. По-друге, сутність криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля полягає у впровадженні криміналістичних знань у практику розкриття і розслідування даного виду протиправних діянь, що здійснюється шляхом підвищення рівня професійної підготовки працівників правоохоронних органів, а також розробки нових та удосконалення вже наявних положень і засобів криміналістичної техніки, тактики й методики. І по-третє, незважаючи на чималу кількість наукових досліджень з даного питання, все ж таки залишаються відкритими питання визначення елементного складу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля з метою розробки окремих криміналістичних методик, можливостей використання спеціальних знань у ході розкриття, розслідування та судового розгляду даної категорії кримінальних проваджень, техніко-криміналістичних засобів та інше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Одерій О.В. Особливості тактики огляду місця події під час розслідування злочинів проти довкілля. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2011. № 4. С. 133–138.
2. Курс кримінології: у 2 т. / за ред. О.М. Джузі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. Т. 2. 480 с.
3. Столітній А., Місюра Л. Діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо злочинів проти довкілля. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 2. С. 152–159.
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2017 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381.
5. Корнякова Т.В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія. Київ: ІнЮре, 2011. 408с.
6. Одерій О.В. Аналіз стану та причин злочинності проти довкілля в Україні: комплексно-криміналістичний аспект. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 504–511.
7. Галаган В.І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності: монографія. Київ: НАВСУ, 2002. 299 с.
8. Іщенко А.В., Марчук Р.П. Використання спеціальних знань у правоохоронній практиці: старі та нові проблеми. Науковий вісник НАВСУ. 2001. № 3. С. 204–211.
9. Іщенко А.В., Красюк І.П., Матвієнко В.В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 212 с.
10. Туровець Ю.М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»; Національний ун-т державної податкової служби України. Ірпінь, 2012. 19 с.
11. Одерій О.В. Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля: проблеми побудови та використання. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2012. № 12. С. 51–60.
12. Туровець Ю.М., Кравчук О.В. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля в умовах дії нового кримінального процесуального законодавства України. Криміналістичний вісник. 2014. № 2 (22). С. 21–27.
13. Одерій О.В. Початок досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля: теоретико-організаційний аспект. Донецький юридичний інститут МВС України. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe